

Els sards de les mines de Falset al segle XIV

Montserrat Flores Juanpere

Historiadora i membre de Carrutxa

Al segle XIV, a les mines de plata de Falset¹ hi van treballar alguns miners originaris de l'illa de Sardenya. Més concretament, procedien de la vila d'Esglésies, en la qual existia ja una llarga tradició d'explotació de jaciments de plata.

Val la pena que ens preguntem quin motiu va portar aquests miners sards fins al Priorat, i també quin paper van tenir en l'explotació dels crossos de Falset.

La seva presència està directament relacionada amb la figura del comte Pere, que des de 1342 va ser senyor del comtat de les Muntanyes de Prades i de la baronia d'Entença –la senyoria dins la qual es trobava Falset. El comte Pere era fill del rei Jaume II i, a banda de la seva actuació com a comte, va tenir una activitat pública molt important, sobretot relacionada amb la política exterior dels reis de la Corona d'Aragó: primer la del seu pare Jaume II, després del seu germà Alfons III el Benigne i finalment del seu nebot Pere III el Cerimoniós.

A mitjan segle XIV, l'illa de Sardenya formava part dels dominis de la Corona d'Aragó. Des que, el 1295, rei Jaume II en va obtenir la potestat teòrica gràcies a un tractat internacional de pau, s'hi van fer diverses campanyes militars per tal d'ocupar-la sobre el terreny. Aquestes guerres van provocar grans problemes a l'illa i també la captura de molts presoners, que eren venuts com a esclaus arreu de la Mediterrània, com veurem més endavant.

Una de les riqueses principals de l'illa eren les mines de plata de la vila d'Esglésies, que eren explotades des de feia temps.

El 1336, en morir el rei Alfons III, el comte Pere va exercir de marmessor, és a dir, es va encarregar de l'execució del seu testament. En virtut d'aquest càrrec, entre altres coses, va gestionar l'illa de Sardenya fins al moment en què el nou rei Pere el Cerimoniós s'hi va traslladar personalment, el 1355.

L'arribada de sards

Durant aquest període van treballar als crossos prioratins diverses persones procedents de Sardenya i relacionades amb la mineria. Coneixem almenys dues arribades, una el 1343 i l'altra el 1349.

La primavera de 1343, uns mestres de mines sards van venir a Falset a buscar mines de plata al comtat. Ho sabem perquè el mes de març el comte Pere va

¹ Cal recordar que, fins al 1842, Bellmunt pertanyia al terme de Falset. Així, acceptem que la major part de les notícies que parlen genèricament de les mines falsetanes són aplicables també al cas concret de Bellmunt. Pel que fa als noms concrets de crossos i crossers, l'estat actual dels coneixements ens impedeix saber quins corresponen a la zona de Bellmunt i quins a la resta del terme de Falset.

manar que paguessin 2000 sous a Leonardo de Dino, Simó de Surito i Gomite Barberii, miners de l'argent, per les feines que havien fet.

Sobre aquesta notícia cal fixar-se en dos detalls. En primer lloc, que tots tres miners no van cobrar per igual: tant Simoni de Surito com Gomite Barberii van rebre 600 sous, mentre que Leonardo de Dino en va rebre 800. Aquesta diferència potser està relacionada amb la funció que més endavant Leonardo de Dino va tenir en la gestió de les mines, i que comentarem tot seguit.

En segon lloc, el concepte pel qual se'ls van pagar aquests diners era la seva feina als crossos, quan habitualment els miners no rebien un salari del comte, sinó que obtenien els seus ingressos venent-li la plata. És possible, doncs, que les feines que havien fet aquests sards no fossin d'explotació ordinària d'un cros, sinó d'altres tipus com la detecció de crossos o l'ensenyament de tècniques; és a dir, feines relacionades amb la cura que el comte tenia envers el conjunt de les explotacions mineres. O bé que, tot i treballar en un cros concret, com a incentiu se'ls hagués promès una quantitat fixa –força elevada, per cert.

D'altra banda, setmanes després, el 7 de maig, el comte va manar que paguessin uns diners a una persona que havia acomodat uns mestres de mines sards en el seu viatge des de Barcelona fins al Falset. No sabem si aquests miners eren els tres que hem esmentat, però sembla probable.

Ara bé, el moment en què es va demanar de manera més insistent i justificada l'afluència de nous miners als crossos de Falset van ser els mesos posteriors a l'epidèmia de pesta negra de 1348. La documentació del comtat ens parla de masos despoblats, manca de mà d'obra per treballar la terra i, també, manca de crossers per a les mines. En aquesta conjuntura, el comte Pere va oferir noves condicions a tothom que acudís a treballar-hi. Més encara, va iniciar la recerca de persones expertes que vinguessin a treballar a aquestes mines.

I les va anar a buscar a Sardenya. El 5 d'octubre de 1348, el comte Pere va encarregar a Guillem d'Alió –capità de la vila d'Esglésies i responsable del govern de la vila– que busqués persones aptes per a treballar les mines, perquè a causa de la mortalitat la major part dels picadors i dels altres treballadors de les mines del comtat havien mort. Li demanava que els animés a viatjar a Falset per a dedicar-se a la recerca de mines. Els qui acudissin a la crida serien beneficiats amb la concessió perpètua de buscar mines d'argent en tots els seus dominis.

La crida, però, no devia ser prou efectiva. El 2 de novembre del mateix any tornava a escriure a Guillem d'Alió i li demanava sis esclaus joves, homes forts per excavar mines d'argent a Falset, ja que, segons diu el document, en aquell moment no trobava grups de cristians que vulguessin treballar-les.

Aturem-nos breument en l'aspecte dels esclaus. Tot i que potser no es van arribar a comprar –a la documentació no hem trobat esclaus treballant als crossos–, la petició del comte Pere no és gens estranya. Probablement havia constatat que, donada la manca general de mà d'obra a tot el Mediterrani, i tenint en compte que a les mines d'Esglésies també havien mort molts miners, ningú s'arriscaria per iniciativa pròpia a venir a Catalunya per fer la mateixa feina que ja tenia a Sardenya. A més, tenint en compte el seu càrrec de marmessor d'Alfons III, el fet de sostreure tècnics qualificats de Sardenya quan allà també mancava gent hagués constituït un perjudici al patrimoni reial. Per

això devia buscar esclaus, dels quals no demanava que coneguessin l'ofici, sinó simplement que fossin forts i capacitats per a treballar.

De fet, a la Baixa Edat Mitjana era molt habitual que tant al camp com als tallers hi haguessin esclaus treballant. Més concretament, durant la segona meitat del segle XIV va ser freqüent que arreu d'Europa es comprassin captius per a substituir les baixes demogràfiques que la pesta anava causant en la mà d'obra. Ara bé, és dubtós que uns centenars d'esclaus substituïssin la professionalitat de milers d'artesans morts, i que arribessin suficientment professionalitzats.

Precisament, molts dels esclaus que eren venuts arreu de la Mediterrània eren d'origen sard, perquè eren nombrosos i estava justificat vendre'ls, ja que eren considerats "captius de bona guerra": els sards revoltats contra la monarquia eren considerats súbdits insubmisos i, quan els feien presoners, se'ls considerava de guerra justa. Aquesta situació es va perllongar fins a 1450, però el període àlgid de l'entrada d'esclaus a Catalunya i, sobretot, a les Balears, va ser entre 1352 i 1355, aproximadament.

Segurament com a fruit de les recerques del comte, el 1349 uns sards van intentar venir a Catalunya i apropar-se a Falset per a treballar als crossos. En una altra carta a Guillem d'Alió, el comte Pere manava que com a ajuda de viatge se'ls donessin 1000 sous barcelonins. No es diu si eren esclaus o no, però precisament perquè no ho indica podem pensar que eren homes lliures.

Aquests sards devien arribar a Falset, i potser són els que, el 1350, van signar un contracte per a explotar un cros. Els nou sards eren Nichola de Vila, Bernardo de Vallmoll, Francesco de la Vinyola, Barison de Març, Hugolino de Aguillen, Gotnar Policha, Francesco de Joanne i Comitam de Penduxo. El contracte havia de durar dos anys. Els propietaris entregaven el cros totalment equipat i els miners els l'havien de tornar de la mateixa manera. És important assenyalar que acorden treballar el cros "a la manera sarda", o sigui «segons costum et ús que ls crossos o fosses de Sardenya són acostumats de laurar et obrar». És a dir, que a Sardenya usaven tècniques diferents, i potser més avançades que les prioratines.

Sards en el l'administració de les mines

Alguns dels sards que van arribar a Falset van anar més enllà del treball als crossos i van ser incorporats a l'estructura administrativa senyorial.

El comte confiava la gestió de les mines a un seguit d'oficials: l'assajador, l'escrivent, l'afinador... Al capdavant de tots hi havia l'administrador. Aquest n'era el màxim responsable: estava obligat a seguir diàriament i sobre el terreny l'evolució dels crossos, a supervisar el repartiment del mineral; havia d'ésser present cada cop que s'obria la casa de les mines, quan es fitaven els crossos i també en els processos d'afinament; era l'encarregat d'atorgar les llicències d'explotació i registrar-les, rebia el jurament de tots els miners que havien de treballar en un cros; custodiava els armaris i vigilava l'acompliment de les ordenances en general, i, naturalment, rebia dels crossers la part de plata que pertocava al comte.

Des de la primavera de 1348 fins a 1352, l'administrador va ser Joan de la Seda, personatge que procedia de Sardenya, tot i que ignorem si hi havia nascut o hi havia arribat amb les tropes reials. A diferència del primer

administrador que havia tingut el comte Pere, abans d'ocupar aquest càrrec Joan de la Seda ja estava relacionat amb l'explotació de l'argent: els documents l'esmenten com a «*argenterius*» i havia estat acunyador de moneda a Esglésies.

Un altre dels sards que va treballar en l'administració comtal de les mines va ser Leonardo de Dino. L'hem vist arribant a Falset en el contingent de 1343, i treballant com a crosser. A començaments d'octubre de 1348 el trobem treballant com a assajador de les mines, però no va ser nomenat formalment fi al 7 de novembre.

L'assajador era un altre dels oficials importants en la gestió de les mines. A més de ser el màxim responsable de les operacions d'assaig² i de prendre nota del procés i de la plata obtinguda, tenia una funció garantista perquè donava fe del resultat de l'assaig i custodiava la plata que se n'obtenia. A més, compartia amb l'administrador la supervisió de les operacions de repartiment el mineral i la vigilància i la casa de les mines. Per tot plegat, la seva responsabilitat era molt gran i les exigències d'honorabilitat molt altes.

Curiosament, els mateixos dies en què Leonardo de Dino va començar a exercir com a assajador, el comte Pere va enviar a Guillem d'Alió unes mostres de mineral perquè en fes fer l'assaig a algun assajador d'Esglésies o d'algun altre lloc de Sardenya; allà, els assajadors no eren oficials de la senyoria, sinó persones que treballaven pel seu compte i contractaven els seus serveis a qui els demanava.

Per a explicar tot aquest moviment, podem pensar que l'anterior assajador havia deixat el lloc sobtadament –potser va ser un dels morts per l'epidèmia de pesta d'aquell any– i Leonardo de Dino, gràcies als seus coneixements, havia ocupat provisionalment el seu lloc. El comte, però, no devia tenir prou garanties de la seva capacitat i per això no el va nomenar formalment fins unes setmanes després, quan havia pogut contrastar la seva ciència o la seva honorabilitat gràcies als resultats que havia encomanat a Guillem d'Alió. Tot plegat, però, no deixa de ser una hipòtesi.

D'altra banda, el fet que escollissin Leonardo per exercir l'assaig, que era la tècnica metal·lúrgica més avançada a l'alçada del segle XVI, i que el comte demanés expressament una contrastació dels assajos per part d'un tècnic sard, ens reafirmaria en la superioritat tècnica dels sards que acudiren a treballar a les mines del comtat.

Altres aportacions sardes

² L'assaig és un procés de fosa a petita escala, mitjançant el qual s'obté ràpidament el metall que conté una petita quantitat de mineral; l'objectiu és tenir un indicador de quina riquesa metal·lífera té el conjunt del mineral que s'haurà de fondre, per saber quin preu s'ha de pagar al crosser.

Aquesta tècnica era considerada la més avançada a era la tècnica metal·lúrgica més avançada a l'alçada del segle XIV. S'utilitzava el mateix procediment que en la fosa, però amb un forn més petit, fet del material més refractari possible –habitualment, argila. Dins es col·locaven els trossos de carbó i, damunt, la barreja d'argiles i restes de fosa que evitaven que el foc toqués directament amb el mineral i el perjudiqués. Quan s'escalfava el plom, s'hi afegia la mena, prèviament trossegada, i el calor feia que l'escòria –els altres elements de la mena, habitualment sofre– quedés adherida al plom.

Les relacions de les mines de Falset amb Sardenya no es van limitar, però, a la circulació de persones. L'experiència acumulada en les explotacions argentíferes de la vila d'Esglésies va ser aprofitada per a planejar i millorar el funcionament dels crossos falsetans.

És probable que introduïssin novetats tècniques, tal com suggereix el contracte d'explotació de 1350 que hem esmentat més amunt. Però també es van obtenir de Sardenya orientacions per a la gestió del conjunt de les mines de la senyoria. El 5 de novembre de 1349, el comte Pere va escriure a Guillem d'Alió i li va demanar que li enviés el text de les ordenances que hi regien «*per tal que semblants ordinations puscham nós fer açí sobre·ls crosos de les menes d'argent del loch nostre de Falcet e d'aquelles puscham pendre ço que millor parrà*».³ En aquell moment, les mines del comtat ja tenien unes ordenances, però el comte les devia voler reformar, potser per adaptar-les a la realitat de les explotacions. De fet, el 9 de març de 1352 en va promulgar unes de noves.

Així doncs, tot i que encara queden molts aspectes foscos, la documentació ens permet conèixer alguna cosa més d'aquests petits grups dimmigrants que, a mitjan segle XIV, van venir a treballar als crossos prioratins. Les continuades relacions amb Sardenya van aportar a la mineria del comtat de Prades unes tècniques i una organització que estaven entre les més avançades d'Europa en aquells moments.

A més, l'estudi de la presència d'aquests miners a Falset ens serveix per a aprofundir en el control que el rei –en aquest cas, el comte Pere com a marmessor del seu testament– va exercir sobre l'illa de Sardenya, que es trobava en ple –i traumàtic– procés d'integració a la Corona d'Aragó.

Publicat originalment a *Cros Ric*, núm. 2 (Bellmunt del Priorat, 2004)

³ ROMERO, *Ordenanzas...* ps. 327.